

УДК 349.6 (477)

ТЕХНОГЕННІ КАТАСТРОФИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Бояров В.І., к.ю.н., професор

Академія адвокатури України

Шалдирван П.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості розслідування техногенних катастроф, взаємозв'язок специфічних кримінально-правових та криміналістичних характеристик техногенних катастроф, методика їх розслідування.

Ключові слова: техногенні катастрофи, досудове слідство, початковий етап розслідування.

Бояров В.И., Шалдырван П.В. ТЕХНОГЕННЫЕ КАТАСТРОФЫ: ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ / Академия адвокатуры Украины, Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности расследования техногенных катастроф, взаимосвязь уголовно-правовых и криминалистических характеристик техногенных катастроф, методика их расследования.

Ключевые слова: техногенные катастрофы, досудебное следствие, начальный этап расследования.

Boyarov V.I., Shaldyrvan P.V. TECHNOGENIC CATASTROPHES: FEATURES OF INVESTIGATION / Academy of advocacy of Ukraine, Zaporizhzhya national university, Ukraine
The features of technogenic catastrophes investigations, intercommunication of criminal and law and criminalistics descriptions of technogenic catastrophes, method of their investigation, are examined in the article.

Key words: technogenic catastrophes, pre-trial investigation, initial stage of investigation.

В останні роки в країні (як і в інших країнах колишнього СРСР) збільшилася кількість техногенних катастроф. Спеціальні урядові комісії з ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного характеру [4] називають переважно тільки дві причини аварій: зношення техніки та людський фактор (зокрема, розвал промисловості, різке зменшення фінансових можливостей підприємств призвели до фактичного закриття фінансування програм, спрямованих на заміну старої техніки та на забезпечення належних умов праці, підтримання техніки безпеки на виробництві).

Чорнобильська катастрофа, аварії на залізницях; авіаційні катастрофи; аварії на копальнях та інших промислових підприємствах; вибухи та руйнування житлових багатоповерхових будинків та ін. – цей перелік подій, які сталися в Україні, не є вичерпним і він свідчить про таку вкрай важливу особливість таких справ, як їх унікальність. Надзвичайні події, які розслідуються, у майбутньому можуть ніколи не повторитися. Оскільки немає достатньої практики успішного розслідування справ зазначеної категорії, а тому важко розробити методику розслідування, яка створюється на підставі узагальнення розслідування якогось достатньо репрезентативного масиву аналогічних справ.

У працях багатьох науковців (Т.В. Авер'янової, Р.С. Белкіна, В.Я. Колдіна, В.Д. Корми, В.О. Образцова, М.П. Яблокова та ін.) розглядалися загальнотеоретичні аспекти окремих методик розслідування, але до цього часу питання розслідування техногенних катастроф у країнах СНД на спеціальному дисертаційному та монографічному рівнях не досліджувалися. Тому метою нашої роботи є спроба розглянути деякі загальні питання організації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із техногенними катастрофами.

В останні роки в юридичному лексиконі з'явилося поняття «техногенне джерело підвищеної небезпеки», під яким розуміють матеріальні об'єкти, що створені або

перетворені в ході людської діяльності і які містять у собі високий ступінь імовірності змін організму людини, елементів флори і фауни, а також знищення або руйнування об'єктів оточуючого природного середовища і соціально-економічної інфраструктури [7, 17-18].

Залежно від видів техногенних джерел підвищеної небезпеки зазначені злочини можна поділити на наступні групи, які пов'язані: 1) з транспортними засобами; 2) з машинами, механізмами і апаратами; 3) зі зброєю; 4) зі шкідливими речовинами та 5) з деякими іншими видами техногенної небезпеки [7, 30].

При всьому різноманітті подій, які розслідуються, наявності специфічних кримінально-правових та криміналістичних характеристик, які мають суттєві розбіжності для кожної з наведених груп злочинів, вони утворюють відносно самостійний та спільний у криміналістичному відношенні клас злочинів, для яких потрібно розробити методикою розслідування.

Спільними, зокрема, для цих злочинів є наступні ознаки: наявність спеціального суб'єкта; вчинення злочину шляхом порушення встановлених правил нормативного характеру; надзвичайні події вчиняються переважно на виробництві, де завжди існує високий ступінь ризику настання негативного впливу на здоров'я та життя людини й оточуюче матеріальне середовище.

Під час розслідування злочинів зазначеної категорії (ст.ст.271-275 КК України) потрібно враховувати ряд специфічних факторів. Зокрема, вже на початку розслідування виникає протиріччя між діями слідчого, з одного боку, та представників влади (місцевої або державної) і керівників галузі, де сталася подія – з іншого боку. Йдеться про усунення перешкод для нормального функціонування системи: наприклад, поновлення руху транспорту або ліквідація наслідків вибуху трубопроводу. А вже потім – надається (інколи ілюзорна) можливість слідству для фіксації обстановки місця події (вже суттєво зміненої), проведення інших невідкладних слідчих дій.

У подальшому, з боку зацікавлених осіб можуть прийматися заходи ще й для того, щоб їх не визнали причетними до наслідків, які настали в результаті катастрофи. Саме це і призводить до протидії з боку таких структур, представники яких входять до складу спеціальних комісій з розслідування причин катастрофи та ліквідації її наслідків.

Особливістю розслідування таких справ є наявність паралельного службового розслідування, яке фактично передує досудовому розслідуванню. Таке службове розслідування – це фактично проведення огляду місця катастрофи, пошук та вилучення доказів; опитування свідків та постраждалих, призначення та проведення відомчих експертиз.

Наприклад, відповідно до Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів з цивільними повітряними судами України (Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки в авіації № 943 від 13.12.2005 р.) відомчою комісією фактично починається дізнання і проводяться процесуальні дії, які можуть бути неповторними внаслідок своєї невідкладності: оглядається повітряне судно або його частини; отримується інформація у вигляді свідчень свідків; забезпечується доступ до доказів, що належать до події, яка розслідується. Відповідно до Інструкції з обліку та розслідування технологічних порушень в роботі енергетичного господарства споживачів (Наказ Мінпаливенерго України № 270 від 04.08.2006), спеціально створена комісія може призначати експертизу, провести індивідуальне опитування персоналу і фактично проводить огляд місця події у вигляді «розбирання пошкодженого устаткування».

Є багато інших аналогічних правил, які стосуються інших галузей промисловості [10].

Проведення такого службового розслідування можна віднести до провадження одного з видів адміністративного процесу – позитивному правозастосовному в галузі забезпечення безпеки експлуатації, наприклад, транспорту. Зрозуміло, що розслідування за спрощеним характером, коли немає тяжких наслідків, можна визнати необхідними. А складне провадження – це саме те розслідування, яке фактично проводиться паралельно досудовому і може ускладнити слідчому встановлення істини в справі.

На початковому етапі розслідування зазначених справ найбільш поширеною є слідча ситуація, коли кримінальна справа порушується лише за фактом настання тяжких наслідків, які є наслідком техногенної катастрофи. Інші слідчі ситуації, характерні для справ, які пов'язані із злочинними порушеннями правил безпеки під час виконання окремих видів робіт (ст.271-275 КК) – порушення справи за результатами матеріалів відомчого розслідування або за заявами постраждалих, не є типовими для справ, які нами досліджуються [13, 383-385].

Основним організаційним питанням, що виникає на початковому етапі слідства - про сили, які потрібні для успішного розслідування справи та про створення необхідних оптимальних умов для цього [9, 59].

Успішне розслідування зазначених справ з відомих причин, у першу чергу - їхньої особливої складності, пов'язане зі значною кількістю різноманітних слідчих дій: оглядом міст події, допитами чисельних свідків, підготовкою матеріалів та призначенням складних судових експертиз та ін. Тому, практично одночасно з порушенням кримінальної справи в порядку ст.119 КПК України виноситься постанова про доручення розслідування справи кільком слідчим. При цьому практика свідчить про те, що саме на початковому етапі розслідування потрібна велика слідчо-оперативна група.

Необхідно також враховувати обстановку, у якій проводиться розслідування [1], зокрема, вплив на процес розслідування подій політичного і соціально-економічного характеру, виділяючи окремо кримінологічну обстановку регіону і протидію слідству з боку окремих політичних сил [11]. Ще академік Кудрявцев В.М. вважав, що обстановка вчинення злочину охоплює також загальну історичну і соціально-політичну обстановку, конкретні умови життя і діяльності колективу, в якому скоєно злочин [8].

З цим треба погодитися. Дійсно, розслідування справ цієї категорії проходить в умовах загострення ситуації в місті, регіоні і інколи супроводжується протистоянням постраждалого від катастрофи населення з місцевою владою, впливовими комерційними структурами або кримінальними формуваннями, а також ускладнюється бажанням окремих політичних сил зробити своїх політичних супротивників «крайніми» із звинуваченням у некомпетентності при ліквідації наслідків катастроф або в причетності до подій, що сталися. Усе це суттєво впливає на обстановку розслідування, зокрема, може призвести до паралізації розслідування внаслідок протидії слідству у формі залякування свідків, потерпілих, підозрюваних, а інколи і фактичного саботажу з боку місцевої влади і навіть правоохоронних органів.

При цьому треба виходити з того, що можливість впливу на слідчу обстановку, на відміну від слідчої ситуації, у слідчого практично відсутня. Більш того, якщо слідчий є суб'єктом аналізу слідчої ситуації, то стосовно слідчої обстановки його кваліфікація, можливості й інші фактори можуть самі по собі розглядатися як елемент слідчої обстановки [12].

Слідча обстановка, яка складається під час розслідування, підлягає врахуванню, оскільки невиключна наявність корумпованих і інших позаслужбових зв'язків

представників правоохоронних органів з особами з числа посадовців, які причетні до техногенних катастроф. А це може звести нанівець зусилля слідства при розслідуванні таких злочинів.

У результаті техногенних катастроф інколи створюються екстремальні умови, під якими розуміють сукупність факторів, які викликані явищами природного або суспільного характеру, які різко порушують нормальні умови життя населення, громадську безпеку і правопорядок, що супроводжується тяжкими наслідками, які за своїм характером є громадським лихом; суттєво ускладнюють правоохоронну діяльність і потребують оперативного прийняття додаткових правових, організаційних та інших заходів [3, 6].

У таких умовах з метою охорони життя, здоров'я, майна громадян та держави найбільш ефективним є введення на цій території надзвичайного стану. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [5] передбачає введення надзвичайного стану за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові; конфліктів, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їхні права і свободи.

Великі слідчі групи для нормального функціонування повинні мати свою внутрішню структуру. Практика пропонує, зокрема, таку структуру: штаб, аналітичний підрозділ (інформаційний центр), криміналістична група, а також окремі слідчі групи (підгрупи) з розслідування окремих епізодів події, що розслідується.

На штаб покладені функції координації та забезпечення діяльності слідчої групи, збору та аналізу інформації (наприклад, про рух справ, щодо термінів слідства та ін.). Аналітичний підрозділ систематизує інформацію про злочини та конкретних осіб, причетних до їх скоєння, складається картотека потерпілих (постраждалих). Створюються відповідні банки даних, щодо вилучених речових доказів, свідчень потерпілих, свідків, обвинувачених; даних про загиблих, підозрюваних. Криміналістична група надає допомогу слідчим у застосуванні науково-технічних засобів під час проведення окремих слідчих дій, роботи з речовими доказами, підготовки матеріалів та призначення судових експертиз. Експерти-криміналісти (як спеціалісти) беруть участь у проведенні найбільш складних слідчих дій: відтворенні обстановки і обставин події, огляді місць подій, атрибутизації невпізнаних трупів та ін.

Оперативним забезпеченням розслідування справ зазначеної категорії займаються оперативні групи, до яких входять працівники відповідних підрозділів МВС та СБ України.

Огляд місця події. Особливістю огляду таких справах є, у першу чергу, масштабність місць події.

У спогадах, присвячених розслідуванню подій, пов'язаних із катастрофою царського потягу в 1888 році, Коні А.Ф. добре описав ситуацію, у якій він опинився під час початкового етапу розслідування: «... я бегло осмотрел место крушения и возвышающуюся громаду врезавшихся в землю паровозов и разрушенных, искалеченных и растерзанных вагонов, я пришел в большое смущение, ясно осознав, что от меня теперь ждет вся Россия разрешения роковой загадки над этой мрачной, бесформенной громадой развалин » [6, 421].

Для слідства дуже важливо отримати повну інформацію стосовно масштабів катастрофи, якщо вона пов'язана з руйнуванням житлових будинків, промислових підприємств, катастроф на транспорті (авіаційного, залізничного, морського, трубопровідного) та ін.

Рекомендується для огляду значних територій (великі ділянки місцевості, промислові підприємства, трубопровід, акваторія порту та ін.) використовувати можливості

гелікоптера. Протокол огляду в такому разі потрібен у першу чергу для отримання достатньо повної інформації про загальне уявлення щодо наслідків руйнувань на великому підприємстві, у населеному пункті або регіоні (розлив, наприклад, нафтопродуктів у результаті вибухів на трубопроводах та ін.). При цьому виправдано використання відео – та фотозйомки. А результатом такого огляду може бути отримана повна інформація щодо місць подій, які вже потребують детального огляду.

Застосування відеозапису дозволить після закінчення обльоту з оглядом місць подій оперативно продемонструвати відеозапис іншим учасникам наступних оглядів. Це надасть їм необхідне уявлення щодо місць подій, які вони будуть оглядати.

В умовах настання негативних наслідків техногенних катастроф не завжди можуть бути створені відповідні умови для безпечного проведення такої слідчої дії. Прикладом може бути спроба огляду реактора на ЧАЕС у квітні 1986 р. Слідча група відразу після повідомлення прибула для огляду, не маючи при цьому достовірної інформації щодо радіаційної обстановки на місці огляду. Це призвело до того, що автомобіль (криміналістична лабораторія), на якому прибула слідчо-оперативна група, був залишений біля реактора, оскільки не підлягав чистці в результаті радіоактивного опромінення. І в подальшому огляд зруйнованого реактора проводився саме шляхом відеознімання з гелікоптера.

Спуск слідчого в копальню, наприклад, пов'язаний з отриманням відповідного медичного дозволу для роботи в копальні, проходженням відповідного інструктажу з техніки безпеки та інших заходів, які можуть забезпечити безпечні умови для проведення слідчого огляду.

Сам огляд місця події обов'язково проводиться за активної участі спеціалістів, оскільки слідчий не володіє знаннями щодо якогось, наприклад, виробництва, технологічних циклів та ін. І тільки спеціалісти, досконало знайомі з обладнанням, яке застосовувалося під час виробничих процесів, можуть надати достовірну інформацію, у тому числі і щодо наявності безпечних умов для проведення такої слідчої дії, якою є огляд місця події, а також щодо фіксації обстановки та пошуку і кваліфікованого вилучення об'єктів, які потрібні для проведення експертних досліджень. При огляді місць подій у копальнях, наприклад, обов'язкова участь маркшейдера, який готує відповідну план-схему до протоколу огляду.

До основних негативних обставин, які супроводжують огляд, є суттєва зміна обстановки місця події в результаті проведення рятувальних робіт (пов'язаних з пошуком постраждалих); проведення службового розслідування; гасіння пожежі, дій з пошуку вибухових пристроїв; інших невідкладних заходів, які спрямовані на ліквідацію наслідків катастрофи.

І все це, ускладнює проведення огляду. Тому в разі виникнення потреби у відтворенні обстановці місця події, яка суттєво змінена до початку його огляду слідчим, треба вилучати відеозапис, яким супроводжувався процес ліквідації наслідків аварії та рятувальні роботи.

Опитування очевидців та постраждалих. Свідків у зазначених справах традиційно можна віднести до двох основних груп: по-перше, це свідки-очевидці зазначених подій (їх опитують першими), а по-друге, це свідки з числа працівників підприємства, яке постраждало в результаті катастрофи.

Допит свідків і потерпілих може мати невідкладний характер. Це пов'язане з допитом постраждалих у результаті аварії, які отримали тілесні ушкодження і у важкому стані знаходяться в лікарні. Свідки і постраждалі, крім того, можуть терміново виїхати за

межі регіону в результаті відселення населення в процесі ліквідації наслідків техногенної катастрофи.

Затягування з допитом може негативно відбиватися і на показаннях свідків. Вони можуть бути піддані тиску з боку осіб, які не зацікавлені у встановленні істини в справі у зв'язку з причетністю до катастрофи.

Залучення фахівців, підготовка матеріалів та призначення судових експертиз.

Унікальність подій, що призвели до техногенних катастроф, призводять до труднощів з пошуком та залученням до проведення окремих слідчих дій спеціалістів. На початковому етапі розслідування як спеціалісти залучаються працівники «постраждалого» підприємства, а в подальшому це можуть бути працівники аналогічних підприємств з інших регіонів або спеціалісти з числа наукових співробітників науково-дослідних інститутів відповідної галузі промисловості.

Часто спеціалістів необхідної кваліфікації залучають до експертних комісій, які створюються під час службового розслідування (або вводять до складу Урядової комісії). При цьому це можуть бути найбільш досвідчені, авторитетні спеціалісти в цій галузі знань, які представляють провідні галузеві науково-дослідні інститути. Тому не завжди слідчий може залучити на початковому етапі розслідування відомих і достатньо кваліфікованих фахівців.

За результатами службового розслідування складається відповідний акт експертизи (в якому достовірно викладені причини техногенної катастрофи, наданий перелік посадовців, дії або бездіяльність яких призвели до подій, що розслідуються), але відповідно до п.18 постанови № 8 Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» акти та інші документи, у тому числі відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань, не можуть розглядатися судами як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи, навіть якщо вони одержані на запит суду, органу дізнання або слідчого.

При підготовці матеріалів для проведення експертиз (переважно, інженерних) вилучається відповідна документація, посадові інструкції та інші документи, для визначення кола осіб, які причетні до настання тяжких наслідків у результаті катастрофи.

Проведення зазначених дій на початковому етапі розслідування справ про техногенні катастрофи та дотримання цих рекомендацій (їх перелік не є вичерпним) дозволить відновити всі обставини події, яка розслідується.

У разі невиконання цих рекомендацій слідство може опинитися в ситуації, на яку вказував ще Ганс Гросс: «Во всех технических предприятиях, рудниках, фабриках и пр. обыкновенно вина падает на одного бедного рабочего; в действительности же источник вины лежит в недостаточном количестве рабочих, недостаточной подготовке их, в недостаточном надзоре за ними, что объясняется злосчастной скупостью и страстью к наживе предпринимателей: работник нанимается наиболее дешевый и ставится к работе слишком тяжелой и ответственной» [2, 1030].

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков – М.: Изд-во МГУ, 1984.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс – Новое изд., перепеч. с изд. 1908г. – М.:ЛексЭст, 2002. – 1088 с.

3. Демидов Ю.Н. Уголовно-правовые меры борьбы с правонарушениями в экстремальных условиях / Ю.Н. Демидов – М., 1993.
4. Загальне положення про спеціальну Урядову комісію з ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 843 від 14.06.02.
5. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». – Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – ст.176.
6. Кони А.Ф. Собрание сочинений в восьми томах. / А.Ф. Кони – М.: Юрид. лит., 1966. – Т. 1. – Крушение царского поезда в 1888 году (Барки – Тарановка). – 568 с.
7. Корма В.Д. Основы криминалистического учения о техногенных источниках повышенной опасности: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.09 / Корма В.Д. – М., 2006. – 52 с.
8. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев – М.: Госюриздат, 1960.
9. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. / А.М. Ларин – М.: Юрид. лит., 1970.
10. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві (НПАОП 0.00-6.02-04), затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1112 від 25.08.04 р.
11. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности. / Л.Д. Самыгин. – М., 1989.
12. Цветков С.И. Криминалистическая теория принятия тактических решений: автореф. дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.09 / Цветков С.И. – М., 1992.
13. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник / Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 400 с.

УДК 343.98.06: 348 (477)

ЕТНОРЕЛІГІЙНА ВОРОЖНЕЧА В РАКУРСІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сабадаш В.П., к.ю.н., доцент

Ларкін М.О., аспірант

Запорізький національний університет

У статті висвітлюється питання етнорелігійної ворожнечі в контексті криміналістичного дослідження (ворожнеча→конфлікт→злочин).

Ключові слова: етнічна, расова, національна, релігійна, ворожнеча.

Сабадаш В.П., Ларкин М.А. ЭТНОРЕЛИГИОЗНАЯ ВРАЖДА В РАКУРСЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье освещаются вопросы этнорелигиозной вражды в контексте криминалистического исследования (вражда→конфликт→преступление).

Ключевые слова: этническая, расовая, национальная, религиозная, вражда.